

A zirci apátság csörötneki erdőgazdálkodásának erdőgazdálkodása 1921–1941 között

Az I. világháború után a hazai erdőgazdálkodásunk gócpontjaiban modernizációs folyamatok indultak meg. Ennek alapja a selmecbányai és soproni egyetemünk magas színvonalú mérnöki, biológiai és gazdasági képzése volt. Kiváló erdőmérnök elődeink megszerezték az erdőtulajdonosok támogatását a természetes felújításokra, az útépitési, a fafeldolgozási, a természetvédelmi és turisztikai feladatokra is tekintettel lévő, *tartamos erdőgazdálkodás* bevezetéséhez. E csoportba tartozik a zirci apátság erdőgazdálkodása és ezen belül a csörötnek-szentgotthárdi erdőgazdálkodás tevékenysége is. A két világháború közt édesapám, Illyés Károly vezette a gondnokságot. Az általam feldolgozott dokumentumok alapján kísérlem meg e két évtized gazdálkodásának jellegzetességeit tömören összefoglalni.

Történelmi előzmények

NAGY DOMOKOS I. (1975) cikke pontos történelmi áttekintést ad a zirci apátság erdőgazdálkodásáról az I. világháborúig. A ciszterci rendet Szentgotthárdra III. Béla királyunk telepítette. A történelem viharai hatására változtak a terület földbirtokosai és 1734-ben került ismét a birtok a Rendhez, nevezetesen a heiligenkreutzi ciszter apátságához.

Érdekes, hogy 1817-től Szentgotthárdon már teljesen magyarul vezették az uradalmi dokumentációt. I.

Ferenc József rendeletére 1878-ban a zirci apátságához került a kb. 4700 kat. hold erdőterületű szentgotthárdi uradalom. A kiegyezés egyik velejáró intézkedése így zárta le a magyarosodási folyamatot.

A zirci apátságához ekkor már jelentős erdőterületek tartoztak. A csatlakozás a magyarpolányi, a zirci Erdőgazdálkodások és három önálló erdészkerület (Előszállás, Szántó és Pásztó) kb. 7000 kat. holdnyi erdőterületéhez történt (1904).

Levéltári anyagokból kitűnik, hogy az erdőgazdálkodást magas szinten művelték az apátságnál. Müller erdőmester hivatalba lépésével 1828-tól mind korszerűbb írásbeli szabályozások határozták meg a vágások módját, az erdőfelújításokat, a maggyűjtést, a nevelővágásokat. E szabályozások tartalmi változatainak időbeli nyomon követése külön tanulmány tárgya lehet.

Müller utóda Fischl erdőmester lett. Vezetésével az 1879-es erdőtörvény hatására elindultak az üzemtervezési munkák. E folyamatot Fischl utóda Havas Ágoston (1884) fejezte be. Vele kezdődött az akkor korszerű, térszakszerű alapozott erdőgazdálkodás az apátságnál. Ennek egyik jó példája az 1885-ben jóváhagyott csörötnek-szentgotthárdi üzemterv Va.M.L. 441.77.d. Az üzemterv eredetileg 20 évre szól, legközelebb azonban csupán 1924-ben ideiglenes, majd 1935-ben készült új üzemterv, addig üzemtervi felülvizsgálattal

teremtették meg a gazdálkodás feltételeit. 1941-ben az erdőgazdálkodás vezetője Haszák Aladár lett, aki szakmai teljesítményével az erdők államosítása után nemcsak Vas megyében, hanem országos szinten is az erdőművelés egyik meghatározó egyénisége lett.

A csörötneki erdőgazdálkodás jellemzői 1920–1941 között Illyés Károly munkába állása

Illyés Károlyt dr. Békeffy Remig zirci apát 1920. október 1-i keltezésű levélben nevezte ki a csörötneki és pásztói apátsági erdők gondnokának. A mintaszerűen megfogalmazott okiratból egy bekezdést legalább célszerű idézni:

„A kitermelésnél a cél, melyet állandóan szem előtt kell tartania az, hogy az erdők jóvedelmét minél magasabb fokra emelje. A felújításnál pedig arra kell szorgosan ügyelnie, hogy az erdők értékes faemekkel és erdészeti lehetőleg tökéletesen újuljanak fel.”

Az erdőgazdálkodást szakmailag a zirci erdőmester, gazdálkodási tevékenységét pedig a szentgotthárdi erdőfelügyelő ellenőrzi. Utóbbi a szentgotthárdi uradalom történetét színvonalas tanulmányban feldolgozó Kalász Elek volt, utóda 1937-től Hege-dűs Valter lett.

A továbbiakban a különféle levéltári, főleg üzemtervi adatok és egy pénztárkönyv alapján foglalom össze az időszak jellegzetes vonásait.



Javított földutak az 1930-as évek végén



Csoportos felújítás a csörötneki szőlők alatt 1929 tavaszán



Illyés Károly 1940-ben egy csoportos felújítógázós területen

Az üzemtervi adatokból levonható következtetések

Az eddigi gazdálkodás jellegzetességei

Az 1903-ban lejárt üzemtervek pótlására 1923-ban Illyés Károly *üzemátvizsgálást* végzett (VaM.L. XI..604.). Ebből levonható az a következtetés, hogy lényeges túlhasználat nem történt. Viszont egyes erdőrészekben engedély nélküli bontásokat végeztek. A háború következményeként nevelővágások, erdősítések és ápolási munkák maradtak el. A háború alatt 20 000 m³-es kényszerkitermelést kellett végezni, melyhez gőzvasutat is építettek. E fatömeget 20 év alatt kellett megtakarítani. Ez az előírás 10 év alatt teljesült.

A gazdálkodás új koncepcióját az *Illyés Károly* által összeállított *1924-es ideiglenes üzemterv* részletesebben tükrözi (- VaM.L. IV.441.9.d.). Egyik fő célkitűzés volt a vágáskor fokozatos felemelése 10 év alatt először 90 évre, majd később 100 évre. A másik lényeges változás a csoportos felújítógázós fokozatos bevezetése. Példaként szerepeljen egy erdőrészlet előírása: A 12.b. erdőrészlet „Használatba vehető. Felújítás csoportos lehet. Völgyben lucfenyővel, déli szélén tölgyakkal alátelepítendő. Nyiladék mellett egy öreg bükk természeti emlékként fenntartandó ...”. Az erdőrészletben sok 1-5 éves bükk, lucfenyő és gyertyán újulat volt.

Már ekkor felmerült két erdőrészletben lévő idős jegenyefenyők természeti emlékként történő megőrzése. Ezt a hatóság 1942-ben hagyta jóvá.

Az erdőgazdálkodás jellemzőinek következő jelentős dokumentuma a gondnokság *1935-ös üzemterve* (Illyés Károly által összeállított anyag kézírásos VaM.L. XI.604.1. és gépelt példányai VaM.L. IV.441.9.d. is tanulmányozhatók). Az anyag az eltelt közel 70 év után is igen értékes információkat tartalmaz.

A *termőhelyi viszonyok* áttekintése után a tölgy és az erdeifenyő meghatározó szerepe mellett a bükk, lucfenyő és vörösfenyő jelentőségét hangsúlyozza a jövedelmezőség emelése és a természetes felújítás erőteljesebb alkalmazása érdekében.

Az eddigi gazdálkodás leírása igen részletes. 1879 előtt kisebb tarvágásokat végeztek és a településekhez közeli erdőrészekben szálaltak a helyi szükségletek figyelembe vételével. Az első üzemterv elkészültével a kétütemű a fokozatos felújítógázásra tértek át, de a „terszerű vágásirányról, a szükséges árnyalás fenntartásáról, a kellő időben végzett felszabadításról nem volt szó.” Emiatt gyertyánosok, nyír-, nyár- és fűzállományok alakultak ki több erdőrészletben (pl. Hosszúfenyős, Öregsásos, Kiserdő).

A makkvetések nem kapták meg a megfelelő ápolást. Állandó csemetekert nem volt. A fiatalosok ápolása késett, megvárták míg a kitermelt faanyag elérte a „számos fa” méretet és gazdasági hasznót hozott.

1920-tól a fiatalosok nagy részét felszabadították. A középkorú állományok egy része kiritkult (pl. Öregsásos, Hangyás, Tilalmas), a vágható idősebb állományok viszont jó szerfa-kihozatalú, szép szálás erdőket alkotnak.

A faanyag iránti szükséglet meghaladja a kitermelési lehetőségeket. Ebben az időszakban a gondnokság erdeiből évente kb. 8000 m³ faanyagot termeltek ki és az 1920–31 közötti években az elért tiszta jövedelem 16 ezer és 57 ezer P között ingadozott.

Az erdőszet területén 1939-ig 53 km jól karbantartott erdei utat létesítettek. Ezeket megfelelő profillal alakították ki, a mélyebb kátyúkat folyami kavicssal töltötték fel (Mál, Gyertyános, Tilalmas, Zsidai-völgy). Illyés Károly már 1922-ben

kavicsbánya-nyitási engedélyt kért e tervei megvalósításához (VaM.L. XI.604.1.).

Egyéb befolyásoló tényezők közt jelentős a szentgotthárdi apátságot terhelő kegyúri költség, melyből a környező plébániák dologi és személyi költségeit fedezik. Ennek 75%-át az erdőszetnek kell viselni.

A földek kataszteri tiszta jövedelme után adófizetési kötelezettség volt. Az üzemterv táblázatos formában közli e kategória adóinak megoszlását. Az aranykorona arányában ebből az erdőszetre 1933-ban 7331 P fizetési kötelezettség jutott. Iskolaadóként az erdőszetre évenként még 1500-1800 P-t terheltek.

A környéken – különösen a téli időszakban – jók a *munkáviszonyok*, azonban a dolgozók az új szemléletű erdőgazdálkodás szempontjából nem eléggé képzettek. Télen általában 35-40 fuvaros kap munkát. „Tavasszal, amikor a zöld takarmány etethető kb. 100 tehénfogatra lehet számítani.”

A jövő gazdasága

Két alapvető célt szolgált az 1935-ben jóváhagyott üzemterv:

- az egyenletes, tartós hozam jövedelmező biztosítása a messze jövőben is;
- a csoportos felújításra alapozott erdőkezelés.

Főbb fafajok a bükk, lucfenyő, a tölgy és vörösfenyő, valamint az „őshonos” erdeifenyő. A gyertyán „hézagtöltő és ágtisztulást segítő elegyfajként” igen fontos szerepet tölt be. Napos, meleg helyekre a szelídgesztenyét is be kívánta hozni.

A vágáscsoportokat az újulat igényei szerint célszerű kialakítani, de vigyázni kell arra, hogy ezek ne alkossanak összefüggő, nagy vágásterületet.

„Az eddigi előkészítő és végvágásra épített ernyős vágást azonban fel kell



Hegedűs Walter jószágkormányzó és Illyés Károly erdőgondnok a kerületvezetők társaságában. Az 1930-as évek második fele

váltani csoportos felújító vágásokkal. Ki kell próbálni annak szegélyes és méginkább a vonalas alakját is”.

Az elgyomosodott erdeifenyveseket kényszerűségből tarvágással kell kitermelni. E területeket erős, iskolázott csemetékkel a tarvágást követő tavasszal be kell ültetni. Az alátélelítésnél és pótlásoknál a magvetést is célszerű alkalmazni.

A fiatalosok ápolásánál a sarjak, böhöncök visszazorítása a cél. A nyíldékok, utak mellett hagyjuk meg a nyírfacsoportokat és így „emeljük erdőnk külső képének szépségét”. A nevelő vágásokkal „eljutunk a IV. korosztályhoz, melyből megyünk át a főhasználatba. A koronabontó vágások már a felújítás érdekeit szolgálják, és az idő folyamán fokozatosan eljutunk a természetes felújításig”.

„Ahol a csemete még nem volna alátélelve, ott a vonalas szárlást alkalmazzuk, az irányvonalak előzetes kijelölése után alkalmas helyeken az állományt foltonként megritkítva és később felszabadítva.”

A mai „természetközeli” erdőkezelési koncepcióhoz hasonló törekvés már az 1924-es ideiglenes üzemtervben is megfogalmazódott. A megvalósítás folyamata pedig visszatükröződik az 1935-ös üzemterv erdőleírás részében. 147 erdőtag erdőrészeleiről igen részletes leírás és kezelési előírás található. Az 1:4000 méretarányú térkép pedig a mai elemzők számára is lehetővé teszi a változások tanulmányozását.

Az erdőleírásból általában levonható az a következtetés, hogy Illyés Károly a munkába állásától kezdve a gyakorlatban igyekezett megvalósítani az elgondolásait. Ezt alátámasztó tények:

– az általa 1920-41 között létesített fiatalosok túlnyomó része elegyes erdő;

– az üzemtervben igen sok csoportos felújításra kijelölt és 1920 után megkezdett erdőrészlet van. Utóbbiak között vegyeskorúság és fafajösszetétel szempontjából ideális területek találhatók;

– alátélelítések csemetével, makkal és fenyőmaggal megjelennek a leírásban. Az elkerülhetetlen tarvágásokat így közelítette a természetes felújításokhoz.

A pénztárkönyvi adatokból levonható következtetések

A gazdálkodás gyakorlatáról érdekes információk nyerhetők egy pénztárkönyvből VaM.L. XI.604.1/2. Ez a kötet 1932-44 között tükrözi vissza az erdőgondnokságnál végzett munkákat. Különösen precíz Illyés K. saját kézírásával 1937 augusztusáig vezetett nyilvántartás. A konkrét számok alapján a következőket vizsgáltam részletesebben:

- a gazdálkodás általános jellemzői;
- a csemetetermelés és erdőfelújítás;
- a fahasználat;
- a vadászat;
- egyéb tevékenységek.

A gazdálkodás általános jellemzői.

A gondnokságnál 9 fő kerületvezető erdész és vadász teljesített szolgálatot. Nem magas készpénzfizetésükön kívül (kb. 50 P/hó) jelentős természetbeni juttatást kaptak (tűzifa, gabona, téli és nyári egyenruha, bunda). A szociális ellátás színvonalára jellemző, hogy az apátság a tanuló gyerekek után neveltetési segílyt adott. Az erdészek és családjuk orvosi ellátásának költségei is megjelennek a pénztárkönyvben.

Érdekes, hogy a közeli burgenlandi

apátsági erdők (Magersdorf, Jennersdorf) kezelésével kapcsolatos bevételek és kiadások is a gondnokságot illették.

Az irattári anyagokból kitérünk, hogy Illyés Károly kezdeményezte Alsórönökön egy fűrészüzem létesítését. 1933 novemberében indult meg az építkezés, és 1934 tavaszán már működött az üzem. A létesítés és az üzemeltetés költségei, majd bevételei néhány évig a gondnokságnál jelentkeztek.

A soproni egyetemmel kiépített kapcsolatra utal pl. a „szilárdtsági kísérletekhez fák kidöntése”, valamint elszállítási költségeinek megjelenítése 1937 márciusában (valószínűleg *Pallay Nándor* kísérleteihez kellett a faanyag). Később két alkalommal a soproni diákok tanulmányútjaival kapcsolatos költségek elszámolása is megtörtént.

A cserkészek táborozásával, szegény gyerekek nyaraltatásával és falukutatók tartózkodásával is merültek fel elszámolások. A megyei és országos versenyeken jó helyezéseket elért csőrötneki tűzoltó egyesület támogatását is vállalta a gondnokság.

Illyés Károly igen jó emberi és szakmai kapcsolatokat tartott fenn korának neves botanikusával. Az erdőgondnokság jó bázisa volt a két világháború közt az erdőterületen folytatott vizsgálatoknak. Ez az időszak is hozzájárult ahhoz, hogy a terület botanikai feltárása magas színvonalú. Ezt alátámasztják a kor botanikai publikációi. Jól esett tapasztalnom, hogy neves botanikusok hivatkoztak édesapámtól kapott adatokra, GAYER 1932.; HORVÁT A.O. 1942.; PAUER A. (1932). Az erdőgondnokságnál *Csapody Vera, Jávorka Sándor, Vajda László, Soó Rezső, Jeanglong*



Kalász Elek jószágkormányzó és Illyés Károly erdőgondnok az 1930-as évek első felében

József fordultak meg a már hivatkozott botanikusokon kívül.

Az adatokból megállapítható, hogy a gondnokság 1920-41 között jelentős szerepet töltött be a munkaalkalmak teremtésében. A vonzáskörzetben viszonylag magas színvonalú szociális támogatást valósítottak meg mind a saját dolgozók, mind a civil szervezetek felé. Mindezek két pilléren nyugodtak: az erdőgondnokság jövedelmezőségén és az apátság vezetésének és az erdőgondnoknak azonos szemléletén.

Csemetetermelés és erdőfelújítás

Az erdőgazdálkodás új alapokra helyezésének egyik alapvető feltétele megfelelő számú és minőségű csemete előállítás. Emlékeztetni szeretnék arra, hogy a korábbi, részben háborús időszakból erősen megbontott, gazos területek elmaradt felújítását és kezelését kellett megoldani. A csoportos felújító vágásra való áttérés is igényelt szaporítóanyagot. A sikeres beavatkozást szükség esetén erős, 4 éves iskolázott csemetékkel és magvetésekkel egészítették ki.

A pénztárnapló adatai alátámasztják, hogy jelentős magbeszerzést valósítottak meg rendszeresen, a 30-as évek végén Huszász-majorban magpergetést is végeztek. A magbeszerzések nemcsak a csemetekertek szükségletét fedezték, hanem egyes felújítások pótlását is elősegítették. A pénztárnaplóban nyomon követhető, hogy mely évben, melyik erdőrészekben végeztek fenyő-magvetéseket, valamint tölgy- és bükk-magvetéseket.

1933-ban 5 csemetekertben gondoskodtak a szükséges csemeték előállításáról.

A magvetést széles körben alkalmazták. Az üzemterv szöveges részében van utalás arra, hogy a kitermelt tuskók védelmében célszerű a magvetést elvégezni (Megj.: A 60-as években *Kollwentz Ödön* javaslatára a Zselicségben több hektár erdeifenyvest létesítünk ezzel a módszerrel I.B.). Az elkerülhetetlen tarvágásokat a következő év tavaszán beerdősítették.

Fabasználát

Igen jelentős volt az uradalom faanyagszükséglete. Iparifát a mezőgazdasági ágazat, a műhelyek igényelték. Tüzfát az apátsági épületek fűtésére (kb. 400 ürm), a dolgozók járandóságának kiadására (kb. 250 ürm) kellett biztosítani. A környező iskolák, plébániák, a szentgotthárdi óvoda is kapott tüzfát a kitermelési és szállítási költségek befizetése kötelezettségével.

Illyés Károly erdélyi 7 gyermekes családban született 1889. november 17-én. A selmecbányai Főiskolán szerzett erdőmérnöki oklevelet. 1912. augusztus 1-én erdőrendezőként a kolozsvári Erdőigazgatóságnál kezdte meg szolgálatát. 1914-1918 között a jósikafalvai erdőgazdaságot vezette. A 36 ezer k. h.-nyi erdőterületen megteremtette a korszerű erdőgazdálkodás alapjait (saját kezelésbe vétel, úthálózat megteremtése, fogatgazdaság szervezése, havasi legelők feljavítása, fűrészüzem megszervezése stb.).

Az 1920-1941 közötti csörörtneki (szentgotthárdi) tevékenység után 1941-43-ban ismét Kolozsvárott dolgozott az Erdőigazgatóságnál. Feladata belső Erdély faellátásának megszervezése. 1943 novemberében a pécsi Erdőigazgatósághoz került. 1945-től az erdők államosításáig a pécsi városi erdőket kezelte, majd a mecseki erdőgazdaságnál elsősorban fahasználati és erdőrendezési munkakörökben tevékenykedett 1956. augusztus 30-án bekövetkezett haláláig.

Iparifát a környéken tevékenykedő iparosok és fűrészüzemek, távoli bányák részére értékesítették.

1934-től jelentek meg a rönöki fűrészüzem létesítési és üzemeltetési költségei. A saját rönk ellenértéke is megjelenik az elszámolásokban. A fűrészüzem részletes elszámolása külön adminisztráció szerint történt.

A pénztárnapló visszatükrözi az új erdőkezelési koncepció megvalósítását. Az elszámolásokban erdőrésztelenként nyomon követhetők a tisztítási, gyérítési és véghasználati munkák. A fogatokkal kapcsolatos költségek megjelenése pedig azt jelenti, hogy sikerült saját fuvarozó kapacitás kiépítése is.

A vadászat

A vadászat az I. világháború előtt csak az uradalom belső szükségletének fedezését szolgálta. Illyés Károly irányítása alatt új alapokra helyeződött a vadászat. Az időszak pénztárkönyvében nyomon követhetők a cserkelő utak, magaslesek kiépítésének költségei. Az elhanyagolt huszászi majorból akkori viszonyoknak megfelelő korszerű vadászati bázist építettek ki vendégszobával. Az avatás 1936 májusában, ünnepi szentmisével történt a zirci apát úr személyes megjelenésével. Érdekes, hogy még ebben az évben egy külföldi vadászvendégtől befizetett lődíj (2556 P) fedezte a bázis létesítési költségeit. 1937-ben svájci vendégektől 3550 P bevétel származott.

1938-ban egy vadászház építésére is

sor került. Az elszámolásokban megjelentek az építési ácsmunkák, a földfeltöltés és a mohagyűjtés költségei.

1936-tól nyúl, fácán, szarvashús értékesítésből komoly bevétel származott. A fejlettebb vadászati színvonal ellenére nem kellett a felújítások védelmére vadkerítést építeni.

Egyéb, erdészeti tevékenységek

Az 53 km-es üzemi úthálózat kialakításának költségei (útprofil-kialakítás, árokásások, kavicsos és kövel történő szakaszos útjavítás) is megjelennek a pénztárkönyvben. Az üzemterv leíró részében megtalálható jelentősebb források kialakításával, karbantartásával kapcsolatos munkák elszámolása is nyomon követhető.

A rétek művelését új alapokra helyezték. Nedves területek árkolása, mohaszaggatás, valamint a két-háromszori kaszálás és betakarítás munkálatai jelennek meg a pénztárkönyvben.

Összefoglalás

A zirci ciszter apátság szentgotthárdi uradalmában az 1800-as évekre jellemző rendszertelen erdőgazdálkodáshoz képest 1883-tól megindult az üzemterv szerinti erdőkezelés. Ennek fő jellemzője volt a két beavatkozáshoz kötött fokozatos felújító vágás és a szükségletek szerinti szálalás kombinációja. Illyés Károly tevékenységével megkezdődött a csoportos felújító vágásra alapozott, többcélú és jövedelmező erdőgazdálkodás kialakítása. Az 1924-es ideiglenes és az 1935-ben elfogadott 20 évre szóló üzemterv tartalmazza az erre vonatkozó célokat az erdőművelés, a fakitermelés, az erdőfeltárás, a vadászat, a rétgazdálkodás, sőt a fafeldolgozás vonatkozásában is. Az időszakot átfogó pénztárnapló a célok gyakorlati végrehajtását tükrözi. Az 1920-41-es időszakban megvalósított korszerű erdőgazdálkodás eredményeit egyrészt a levéltári adatok, másrészt a területen napjainkban még fellelhető 60-80 éves, többségében egyes, vegyeskorú erdők igazolják.

A levéltári adatokból számomra levezethető főbb *tanulság*: az erdőgazdálkodásban bármilyen változás csak a biológiai, erdészeti, műszaki és ökonómiai ismeretek szintéziseként valósítható meg. Az évtizedeket átfogó folyamat a hagyományos és újszerű erdőkezelési eljárások egymás melletti tudatos alkalmazását teszi szükségessé. Ennek kulcsszereplője, a természettel és társadalommal harmonikusan együttműködő erdőmérnök lehet a jövőben is.